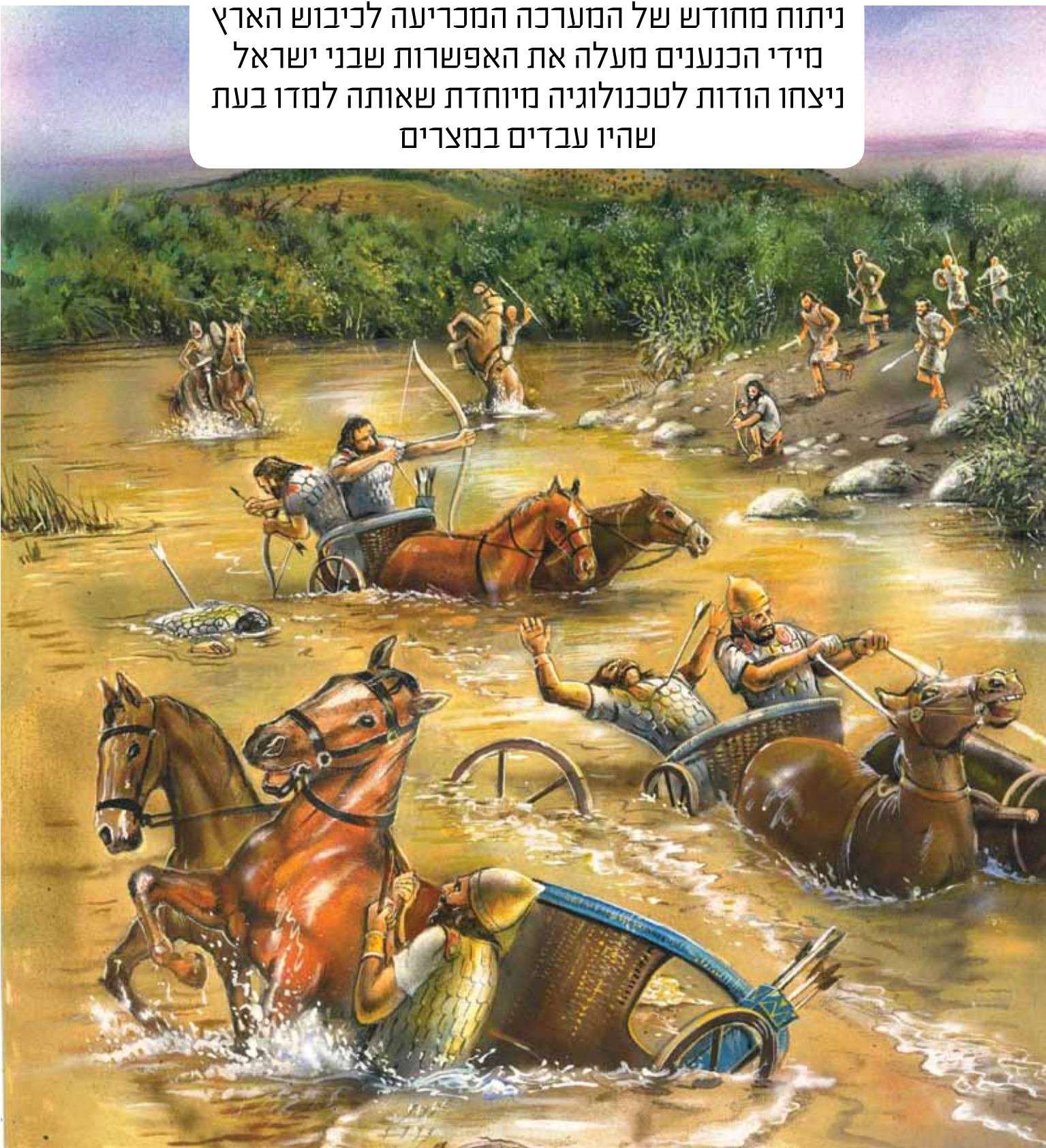

חשיבה מחוץ לקופסה

ניתוח מחודש של המערכה המכריעה לכיבוש הארץ
מידי הכנענים מעלה את האפשרות שבני ישראל
ניצחו הודות לטכנולוגיה מיוחדת שאותה למדו בעת
שהיו עבדים במצרים

סרן (מיל) דוד השביט
מ"פ הובלה

מבוא

ערב המלחמה בין דבורה לסיסרא היו בני ישראל נתונים לשלטון העריצות של הכנענים: "וַיִּמְכְּרֵם ה' בְּיַד יָבִין מֶלֶךְ-כְּנָעַן... (וְהוּא לַחֲץ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחִזְקָה, עֲשָׂרִים שָׁנָה)" (שופטים ד, ב-ג). כשקצה נפשם של בני ישראל בעריצות השלטון של הכנענים, הם החליטו להתמרד. אולם היה ברור שפתרון צבאי קונוונציונלי לא יכול היה לבוא בחשבון: צבא הכנענים היה עדיף על חיל המורדים (הפוטנציאלי) בכל פרמטר: מספר הלוחמים, רמת לחימתם ואיכות החימוש (טווח הקשתות, מהירות המרכבות ועוד). בכל היתקלות - כך ניתן היה להעריך מראש - ביכולתו של הכוח הכנעני לגבור על הכוח הישראלי וסביר להניח שגם להעניש את האוכלוסייה המקומית "למען יראו וייראו".

בשל נתוני הפתיחה הקשים האלה פנו ראשי העם לדבורה הנביאה, שנודעה כנראה בחוכמתה, ולא לגיבורי החיל, כדי למצוא פתרון מקורי. ואכן ממעמקי הזיכרון שלה ידעה דבורה להעלות אלמנט לחימה חדש, שיוכל להקנות יתרון טקטי לבני ישראל ולאפשר להם להביס את הכנענים. במאמר הזה מועילית השערה חדשה בנוגע לפתרון הלא קונוונציונלי של הבעיה שמצאה דבורה.

הרקע ההיסטורי

מלחמת דבורה-סיסרא עוררה מאז ומתמיד את את סקרנות החוקרים - בין היתר בגלל המסתורין שאופף אותה והערפול שמאפיין את התיאור המקראי. הערפול והמסתורין גרמו לכך שחוקרים שונים תיארו באופן שונה את האופן שבו התנהלה לדעתם המלחמה.

על נקודת הפתיחה של המלחמה אין מקום לויכוחים רבים. ניתן להניח במידה רבה

של ודאות שמצד אחד ניצבה הממלכה השלטת שהייתה מצוידת במיטב האמצעים הטכנולוגיים של אותה העת, והיה לה יתרון כמותי ואיכותי בכוח אדם. לכאורה היא חייבת הייתה לגבור על חיל המורדים שניצב מהצד האחר והיה מצויד רק בכלי נשק פרימיטיביים, כמו כלי עבודה חקלאיים. לכן יש להוסיף את העובדה שהכנענים היו מושרשים בארץ שנים רבות, ויש להניח שהכירו היטב את האקלים שלה ואת הטופוגרפיה שלה וידעו שעליהם לבחור שדה מערכה מישורי, יבש ונוח שבו יוכלו להביא לידי ביטוי את יתרונם הבולט בתחום המרכבות הצבאיות. והנה, למרות היתרונות הברורים האלה של הכנענים הצליח חיל המורדים לגבור עליהם. לכן אין זה מפליא שחוקרים רבים תהו כיצד עלה בידי המורדים לעשות זאת.

כיוון שלא היה סיכוי לפתרון צבאי קונוונציונלי, פנו בני ישראל לדבורה הנביאה כדי למצוא פתרון מקורי

מלחמת דבורה-סיסרא בראי המחקר

המקור העיקרי לתיאור המלחמה הוא במקרא. כבר בעיון ראשוני עולה תמיהה מסוימת: בניגוד לתיאור הלקוני שבו מתייחסים לרוב הקרבות שהתחוללו בתקופה הזאת, מתוארת מלחמת דבורה-סיסרא בפרוטרוט. ראו, למשל, את התיאור התמציתי של קרב מי-מרום:

וַיָּבֹא הַיּוֹשֵׁעַ וְכָל-עַם הַמִּלְחָמָה עִמּוֹ עֲלֵיהֶם, עַל-מִי מְרוֹם פְּתָאִם, וַיִּפְּלוּ בָהֶם. וַיִּתְּנֵם ה' בְּיַד-יִשְׂרָאֵל, וַיָּכּוּם... וַיַּךְם... עַד-בְּלַתִּי הַשָּׁאִיר-לָהֶם שְׂרִיד. (יהושע יא, ח-ז)

נראה שמלחמת דבורה-סיסרא הותירה רושם עז בזיכרון הקולקטיבי של העם - אולי בגלל הניצחון המוחץ שהושג למרות נסיבות

הפתיחה הגרועות - והסופר המקראי רצה בשל כך להרחיב את התיאור. בספר תהילים מוזכרת המלחמה הזאת בין המלחמות המרשימות ביותר שבהן נחל ישראל ניצחון על אויביו: "אֱלֹהִים אֶל-דָּמִי-לִךְ; אֶל-תְּהַרְשֵׁ וְאֶל-תִּשְׁקֹט אֵל. כִּי-הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ, יִהְיֶיךָ; וּמִשְׁנֵי־אֵיךָ, נִשְׂאוּ רֹאשׁ... עֲשֵׂה-לָהֶם כְּמִדְּיָן; כְּסִיסְרָא כְּבִין, בְּנַחַל קִישּׁוֹן" (תהילים פג, ב-ג; י)

תמיהה נוספת עולה מכך שבספר שופטים מובאות שתי גרסאות לסיפור המלחמה. הגרסאות דומות, אך גם יש ביניהן הבדלים בפרטים מהותיים.² בגרסה הראשונה (שופטים ד) מגייס ברק בן אבינועם 10,000 לוחמים מבני השבטים נפתלי וזבולון. ביום הגורלי יורדים ברק ולוחמיו מההר ומסתערים על מחנה סיסרא, שאלוהים הטיל בו מהומה, ומכריעים את המערכה, כמסופר:

"וַיִּתְּאֶמֶר דְּבֹרָה אֶל-בָּרַק קוֹם, כִּי זֶה הַיּוֹם אֲשֶׁר נָתַן ה' אֶת-סִיסְרָא בְּיַדְךָ, הֲלֹא ה', יִצְא לְפָנֶיךָ; וַיַּךְ בָּרַק מֵהַר תְּבוֹר, וַעֲשָׂתָּ אֱלֹפִים אִישׁ אֶחָיו. וַיָּהֶם ה' אֶת-סִיסְרָא וְאֶת-כָּל-הַרְבָּב וְאֶת-כָּל-הַמַּחֲנֶה לְפִי-חֶרֶב לְפָנֵי בָרַק" (שופטים ד, יד-טו)

המקרא מציין שאזור הקרב הוא אי שם למרגלות התבור, אולם הוא אינו מפרט מהו פשר המהומה ומדוע לא השיבו אנשיו של סיסרא מלחמה.

בגרסה השנייה (שופטים ה), המכונה "שירת דבורה", מדובר ב-40 אלף לוחמים מבני ישראל, ומוזכרים שבטים נוספים - בנימין, אפרים, מנשה ויששכר - שהשתתפו במעשה המלחמה. בעוד שלפי הגרסה הראשונה השתתף במערכה רק צבא יבין מלך כנען, הרי לפי הגרסה השנייה עמדה מול בני ישראל קואליציה של מלכי כנען. לעומת זאת על המערכה עצמה ועל סיומה לא נאמר דבר מלבד האמירה הסתומה: "בָּאוּ מְלָכִים, נִלְחְמוּ, אַז נִלְחְמוּ מְלָכֵי כְנָעַן, בְּתַעֲנַן עַל-מִי מְגִדוֹ... נַחַל קִישּׁוֹן גִּרְפָּם, נַחַל קְדוּמִים, נַחַל קִישּׁוֹן" (שופטים ה, יט; כא). רוצה לומר, התחולל קרב, אולם אתר הקרב לא היה למרגלות התבור אלא בעמק יזרעאל בסמוך לאפיק של נחל הקישון.

הפעם הראשונה שבה מוזכרת מלחמת דבורה-סיסרא בהיסטוריוגרפיה - חוץ מאשר בספר שופטים - הוא בספר "קדמוניות היהודים"

נראה שמלחמת דבורה- סיסרא הותירה רושם עז בזיכרון הקולקטיבי של העם - אולי בגלל הניצחון המוחץ שהושג למרות נסיבות הפתיחה הגרועות

של נחל קישון, בחלקו המערבי של עמק יזרעאל.

3. הקרב המכריע ייערך בשטח הביצות שבו ישבשו הבוץ והגשמים את התנועה ואת כושר התמרון של הרוכבים ושל המרכבות. את אלה יתקיפו בתנועת מלקחיים שני הכוחות הישראליים: כוח ברק שיירד מהר תבור וכוח אפרים שיימצא כבר בסביבה.

תוכניתה של דבורה זכתה להצלחה מלאה הודות לסערה הפתאומית שהפכה את הקישון מנחל שקט לנהר גועש ששחף בזרמו את סוסי הכנענים ואת מרכבותיהם. מי שלא נסחפו - נתקעו בבוץ, ותנועותיהם הוגבלו.⁷

הסברם של הרצוג ושל גיחון נשמע מאולץ משהו. מצביא מנוסה כמו סיסרא לא היה מתפתה לעזוב זירת קרב נוחה לתנועת מרכבות ולהסיט את כוחותיו לשטח ביצות, שיכולת כוחותיו לתמרון בו מוגבלת. גם קשה

הפעם הראשונה שבה מוזכרת מלחמת דבורה- סיסרא בהיסטוריוגרפיה - חוץ מאשר בספר שופטים - הוא בספר "קדמוניות היהודים" של יוספוס פלויוס

להבין במה יכול היה "כוח אפרים" לאיים ולגרום לצבא סיסרא לנטוש את עמדותיו שלמרגלות התבור בטרם קרב. אם הרעיון היה להטיל מצור על אחת מערי הכנענים, הרי שאלה היו מבוצרות ובוודאי שיכלו לעמוד במצור עד שסיסרא יסיים את המערכה ויכריע את המורדים שהתבצרו בתבור. הרצוג וגיחון אף מסתמכים על גרסתו של יוספוס פלויוס בנוגע לסערה הפתאומית. ייתכן שאכן פרצה סערה כזאת, אבל בכל מקרה לא הייתה שום אפשרות לקבוע בתוכנית הקרב שסערה כזאת תפרוץ בעוצמה ובזמן המתאימים.

אהרוני מביא גרסה דומה.⁸ לדעתו, חצו הכנענים את נחל הקישון בדרכם מחרושת הגויים דרומה לעבר הר תבור. כוחותיו של סיסרא נערכו למרגלות התבור, אולם עדיין לא היו מאורגנים לקרב. כוחותיו של ברק הפתיעו ותקפו אותם, ובאותה השעה ירד גשם פתאומי שמנע מהמרכבות לנוע ולתמרון בקלות. כוחותיו של סיסרא נאלצו אפוא לסגת כדי להתארגן מחדש, ובדרכם הם נאלצו לחצות שוב את ערוץ הקישון. אולם זה גאה עקב הגשמים העזים, וכך הפכה הנסיגה לתבוסה מוחלטת. אהרוני גם מציין שסיסרא טעה בהערכת המצב ולא העלה על דעתו שברק יעז לטול את היוזמה ולתקוף את חיל המצב בעמק, וגם אם יעז לעשות זאת - הוא העריך שכוחותיו יתגברו בקלות על החילות הישראליים נטולי הניסיון הקרבי והמצויידים בנשק קל ומאולתר בלבד.

לדעתי, אהרוני ביסס את תיאור הקרב על שתי הנחות בלתי מציאותיות: הראשונה, שברק יכול היה לתזמן גשם עז ופתאומי בדיוק לשעת ההתקפה (בעניין הזה הוא כנראה הושפע מיוספוס פלויוס), והשנייה, שסיסרא טעה בשיקוליו. שום מצביא (כברק או כדבורה) אינו יכול לסמוך על כך שיריבו לא ינקוט את הצעדים הנכונים המתבקשים טרם המתקפה או במהלכה, ובוודאי שאינו יכול להשתית את מהלכיו שלו על ההנחה שהאויב יעשה מהלכים שגויים.

מעניינת גרסתו של שפירא.⁹ הוא שולל את האפשרות שירד גשם פתאומי שתזמן באופן מפליא לתחילת המתקפה. החלופה שהוא מציע היא מיקום הקרב בבקעת כסלות, לאורך קו פרשת המים החוצה את הבקעה. על

של יוספוס פלויוס (יוסף בן מתתיהו),³ שנכתב כנראה בסביבות שנת 94 לספירה. התיאור התמציתי שבספר אינו שונה בהרבה מהמסופר במקרא, אולם הוא מוסיף אלמנט חדש לעלילה - סופת גשמים וברד פתאומית: הרוח הדף את הגשם אל פני הכנענים והחשיך להם את הראייה במידה כזו שקשותותיהם וקלעיהם נעשו להם מיותרים וחיילי הרגלים לא יכלו להשתמש בחרבותיהם מפני הקור. אולם לבני ישראל הזיקה הסערה פחות כי הייתה מאחוריהם.

תבוסת הכנענים נבעה מהאי-סדר שהתחולל בשורותיהם, ורבים נפגעו ממרכבותיהם שלהם. פלויוס גם מציין שמספר הלוחמים הישראלים היה 10,000 ומתעלם מגרסתה של דבורה (שופטים ה) שהיו 40 אלף לוחמים. במילים אחרות, הניצחון הושג באמצעות נס אלוהי⁴ - מה שמעיד על אהבתו ועל מחויבותו של האל לעם ישראל: הוא חולל סערה חריגה בעוצמתה (ואולי אף בעיתויה)⁵ שניטרלה את הלוחמים הכנענים, אולם לא פגעה בבני ישראל, והם יכלו להמשיך להילחם.

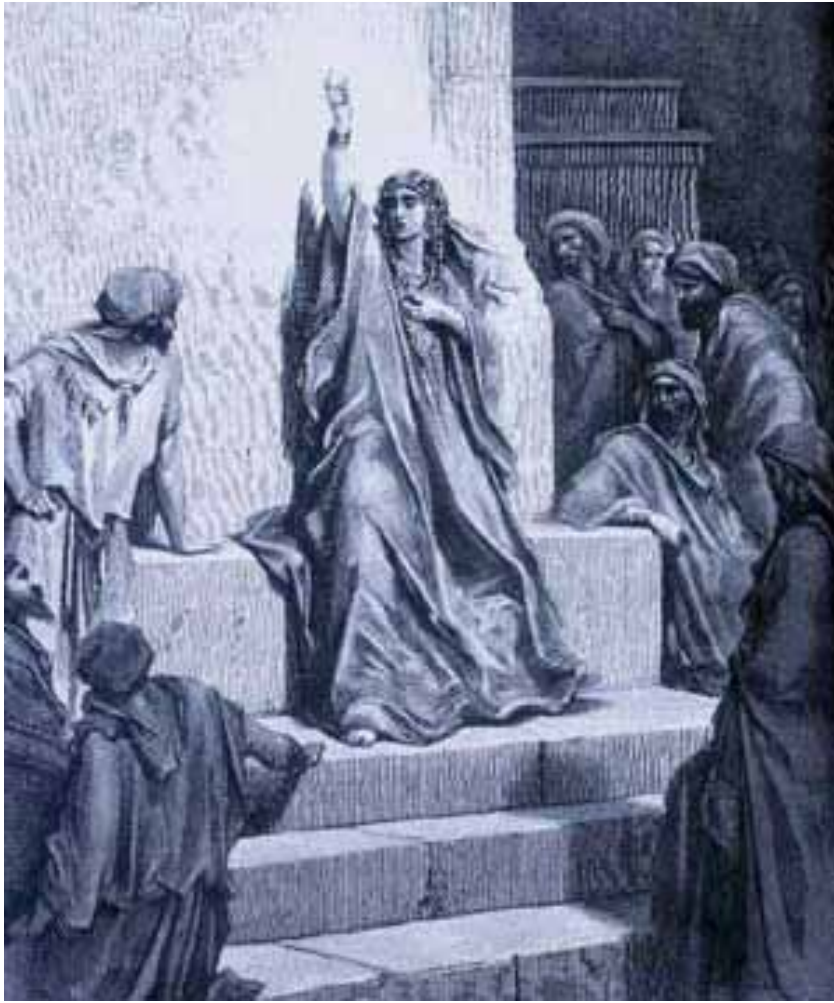
יש לציין שגרסת הסערה הפתאומית - אולי משום שהייתה הראשונה שנתנה הסבר לוגי לניצחון המופלא - הייתה מקובלת מאוד במהלך ההיסטוריה, ונראה שגם לא מעט מהחוקרים המודרניים עדיין מצדדים בה. הרצוג וגיחון⁶ מתארים תוכנית קרב בשלושה שלבים ששירטטה דבורה בפני ברק:

"וַתִּשְׁלַח וַתִּקְרָא לְבָרַק בֶּן אֲבִינֵעַם מִקְדָּשׁ נִפְתָּלִי וַתֹּאמֶר אֵלָיו: הֲלֹא צָוָה ה' אֱלֹהֵי-יִשְׂרָאֵל: לֵךְ וּמַשְׁכֵּת בְּהַר תְּבוֹר וְלָקַחְתָּ עִמָּךְ עֶשְׂרֵת אֲלָפִים אִישׁ מִבְּנֵי נִפְתָּלִי וּמִבְּנֵי זַבְלוֹן. וּמַשְׁכֵּתִי אֵלֶיךָ אֶל-נַחַל קִישׁוֹן אֶת-סִיסְרָא שֶׁר-צָבָא יְבִין, וְאֶת-רֶכְבּוֹ וְאֶת-הַמּוֹנוֹ וְנִתְּתִיחֻוּ בְיָדְךָ" (שופטים ד, ו-ז).

מהדברים האלה עולה תוכנית הפעולה הבאה:

1. ריכוז כוח של כ-10,000 לוחמים בהר תבור, שהוא ביסס נוח להגנה ולמתקפת פתע ויכול לשמש עמדת תצפית על כל הסביבה.

2. לאחר שסיסרא ירכז את כוחותיו לשם התמודדות בשטח הפתוח שלמרגלות התבור, ייכנס לפעולה כוח נוסף שיגויס משבט אפרים ומשבטים אחרים, יתגרה בכנענים וימשוך אותם לשטח הביצות

דבורה הנביאה - תחריט של גוסטב דורה ◀ **"ותשלח ותקרא לברק בן אבינעם מקדש נפתלי ותאמר אליו: הלא צוה ה' אלהי ישראל: לך ומשכת ביהר תבור ולקחת עמך עשרת אֶלְפִים אִישׁ מִבְּנֵי נַפְתָּלִי וּמִבְּנֵי זְבֻלֹן. וּמִשְׁכַּתִּי אֲלִיךָ אֶל־נַחַל קִישׁוֹן אֶת־סִיסְרָא שֶׁר־צָבָא יְבִין, וְאֶת־רֶכְבּוֹ וְאֶת־הַמּוֹנוֹ וְנִתְתִּיחוּ בִּידְךָ"** (שופטים ד, ו-ז)

פי גרסתו של זרטל הקרב התחולל במישור שמדרום למגידו שלטענתו הוא מי מגידו. אולם כדי להגיע לשדה המערכה היה על לוחמי הכרורות¹⁵ לצאת מתל-אחואט, היא חרושת-הגויים, לעבור במוצא הצר של עמק עירון לפני היפתחו לעמק יזרעאל ורק אז להיערך לקרב. הלוחמים הישראלים המתינו אפוא - על פי גרסתו של זרטל - על ההרים החולשים על המעבר, וברגע המתאים, כשטור הרוכבים התפתל בדרך הצרה, תקפו והביסו את סיסרא ואת חילו.¹⁶ אותה ההסתייגות שהעליתי למעלה רלוונטית גם כאן: אין זה סביר שמצביא מנוסה כמו סיסרא יעביר את כוחותיו במעבר צר ומועד

שלפני המכשול (מעבר צר ובוצי), יעביר אותן בהדרגה קבוצות-קבוצות ויערוך אותן שוב במבנה במישור שמעבר למכשול. גרסה נוספת מביא הארכיאולוג אדם זרטל. הוא אומנם אינו מומחה להיסטוריה צבאית, אולם לאחר שחשף את תל-אחואט בעמק עירון (ואדי ערה) הוא תהה מה היה תפקידה של העיר שבה התגוררו גויי הים ושהייתה ממוקמת לכאורה במקום לא שגרתי. זרטל הגיע למסקנה שמדובר בחרושת-הגויים שבה שכנו האורוות והסדנאות שבהן טופלו הסוסים והמרכבות של הכנענים.¹⁴ מכאן ועד להעלאת ההשערה היכן ואיך התחוללה מלחמת דבורה-סיסרא קצרה הדרך. על

פי גרסתו, הישראלים שירדו מהר תבור הקימו חומת הגנה מאולתרת מכלים חקלאיים - כלונסאות, שוחות או תעלות וכיוצא באלה. בכך הם נהנו מעליונות טופוגרפית יחסית ויכלו לפרוס את כוחותיהם לרוחב כל הבקעה¹⁰ ולמנוע את איגופם. הכנענים נאלצו אפוא להסתער במרכבותיהם על קו הביצורים, אולם התקפתם נשברה.

משנשברה ההסתערות, יכלו הישראלים לצאת למתקפת-נגד, להכות בכוחותיו של סיסרא ולצאת למרדף בשעות החשיכה בעת שהמרכבות לא יכלו להביא שום תועלת, כנאמר: "וּבָרַק בְּדֶךָ אַחֲרֵי הַרְכָּב וְאַחֲרֵי הַמַּחֲנֶה עַד חַרְשֵׁת הַגּוֹיִם, וַיִּפֹּל כָּל־מַחֲנֶה סִיסְרָא לְפִי־חָרֶב, לֹא נִשָּׂא עַד־אֶחָד" (שופטים ד, טז). לדעתו, התעלם שפירא מהפסוק: "וַיִּזְעַק סִיסְרָא אֶת־כָּל־רֶכְבוֹ, תִּשַׁע מְאוֹת רָכָב בְּרָזָל, וְאֶת־כָּל־הָעַם אֲשֶׁר אִתּוֹ" (שופטים ד, יג). רוצה לומר, המרכבות לא פעלו לבדן, אלא היו מלוות בלוחמי חי"ר שיכלו לסלק את הביצורים המאולתרים שהציבו אנשיו של ברק, בעוד הקשתים שעל המרכבות מרתקים את הלוחמים שמאחורי הביצורים ופוגעים בהם.¹¹ (במונחים מודרניים: סיסרא לא סמך על עקרונות כמו "הלם השריון" או "טוטליות המרכבה", אלא העדיף לוחמה משולבת שכללה שריון, ארטילריה וחי"ר).

גרסה דומה מעלה אורן.¹² לדעתו, זירת הקרב הייתה מדרום להר תבור, בסמוך לנחל קישון, שלדעת אורן הוא נחל הקישון המקראי. כאשר ניסו הכנענים לצלוח את הערוץ במעבר צר ובוצי - כך טוען אורן - תקפו אותם הישראלים במפתיע במטר חיצים ואבנים: "הסוסים נדחקים ומשתוללים, הרכב אינו יכול לתמרן בדרך הצרה ובמדרון, והישראלים שולפים חרב ומסתערים מקרוב".¹³

גם הגרסה הזאת אינה עומדת במבחן ההיגיון: כפי שכבר צוין, מערך המרכבות היה מלווה בלוחמי חי"ר. סביר להניח שכאשר מגיעים למעבר צר, שבו המרכבות אינן יכולות להיערך במבנה קרבי, ישלח מפקד הכוח לוחמי חי"ר כדי להשתלט על תוואי שטח בולטים ולחפות על מעבר המרכבות. יתר על כן, שום מפקד לא ישלח את כל מרכבותיו לעבור את המקום בדבוקה אחת. סביר להניח שהוא יערוך את המרכבות במבנה הגנתי במישור

בחרושת־הגויים ברגע שנודע לו שכוח מורדים מתרכזו על התבור? הרי היו סיכויים קלושים בלבד שהמורדים, שלא היו מאומנים ובעלי חימוש דל, יירדו מההר למישור, שבו יכולים לוחמי המרכבות והרגלים להתמודד עימם ולהביא לידי ביטוי את יתרונותיהם (ובהם חימוש, היכולת לנהל מלחמת תנועה ולהפעיל קשתות ממרכבות). הדעת נותנת שסיסרא יעדיף לרכז כוח רגלי ואז יעלה בהר ויניס או יביס את המורדים בזכות אימון וחימוש עדיפים. את כוח המרכבות - כך על פי ההיגיון - הוא אמור היה לשמור ליריבים שקולים או למטרות שיטור ושליטה ביישובים הישראליים. לדעת החוקרים שהוזכרו לעיל, אם סיסרא ריכז מרכבות, סימן הוא שהקרב נערך במקום שבו רוכזו המרכבות שהוא נוח לתנועת מרכבות. אך המציאות הייתה שונה.

פרשנות אחרת למלחמת דבורה-סיסרא

בפרק הזה אציג השערה חדשה בנוגע ללחימת הישראלים, אולם לפני כן אתעכב מעט על ההבדל בין הגרסה הפרוואית, שאותה כתב או שימר הכהן (המזכיר?) שליווה את ברק לבין הגרסה השירית שאותה מביאה דבורה במו פיה.

דבורה היא המנהיגה הבלתי מעוררת של המרד, ולכן ברשותה מידע מלא על מה שהתרחש לפני המרד ובמהלכו, ואילו ברק בן־אבינועם, חשוב ככל שיהיה, הוא רק אחד ממפקדי הכוחות, ובידו מידע המתייחס רק למה שהתרחש בגזרתו. לדוגמה, לפי תיאורו של הכהן שמלווה את ברק חוסל סיסרא, מפקד הכנענים, לאחר שפותה.¹⁹ לאחר מכן נמסרה גופתו לצבא המנצחים (אולי כדי לטהר את בית הקיני מאשמה עתידית של שיתוף פעולה עם הכנענים). לעומת זאת, דבורה מתארת סצנה של אונס אכזרי שבמהלכו מצליחה הנאנסת להתגבר על תוקפה - ללא שום קשר למלחמה שמתחוללת מחוץ לאוהל. הדעת נותנת שהגרסה השנייה נשענת על מידע רב יותר, ואילו ברק ראה את כל הפרשה מבעד למנסרה הדקה של הלחימה בכנענים. לכן גרסת דבורה היא הסבירה יותר. אשר לגרסאות השונות בנוגע לגודלו של הכוח הלוחם של הישראלים: כאמור, לפי גרסת ברק

ציור של הר תבור - ברטלט 1840 ◀ "ותאמר דבורה אל־ברק קום, כי זה היום אשר נתן ה' את־סיסרא בידך, הלא ה', יצא לפניך; וירד ברק מהר תבור, ועשרת אלפים איש אחריו. ויהם ה' את־סיסרא ואת־כל־הרכב ואת־כל־המחנה לפי־חרב לפני ברק" (שופטים ז, יז-טו)

הקרובים - הכרמל, הגליל או הגלבע? התבור, כידוע, הוא הר מבודד בסביבתו, וכוח אויב מספיק גדול יכול להטיל עליו מצור, לבודדו ולמנוע בריחה או נסיגה של המורדים למקומות מסתור וכן חבירה לכוחות תגבורת.¹⁸ מבחינה טקטית טהורה עדיף היה לרכז את הלוחמים על הכרמל או על הגלבע ולשמור דרכי תקשורת והספקה פתוחים עם הכוחות הישראליים שנותרו בעורף. השאלה השנייה: מדוע הזעיק סיסרא את כוח המרכבות אל מרגלות התבור מבסיסים

לפורענות, לפני שחיילי החי"ר שלו או לוחמים מתושבי מגידו ותענך יתפסו תוואי שטח השולטים על המעבר ויאבטחו אותו. בוודאי שהוא לא היה נוהג כך בתקופה שבה מתחולל מרד, והוא אינו יודע מהו גודלם של כוחות המורדים והיכן הם מצויים. יתר על כן, היה זה תפקידן האסטרטגי של הערים מגידו ותענך להגן על המוצא של עמק עירון¹⁷ בהיותו נקודת מפתח בדרך הים, ומעיד הכתוב שהכנענים אכן שלטו בערים האלה שהיו חיוניות לכלכלתם:

"ולא־הוריש מְנַשָּׁה את־בית־שאן... וְאֶת־תְּעֵנַךְ וְאֶת־בְּנֵיתֶיהָ... וְאֶת־יְוִשָׁבִי מִגִּדּוֹ וְאֶת־בְּנוֹתֶיהָ, וַיֵּאֵל הַכְּנַעֲנִי לְשֵׁבֶת בְּאַרְץ הַזֹּאת" (שופטים א, כז).

מהדברים האלה עולה שתפיסת נקודות שליטה וחיפוי להגנת הכוחות העוברים לא הייתה אלתור רגעי אלא תורת קרב ממוסדת של הכנענים, וכנראה הוקצו לכך כוחות מתאימים ומאומנים מיושבי הערים הסמוכות. כל הגרסאות שהובאו למעלה מתעלמות משתי שאלות מרכזיות:

הראשונה: מדוע העדיפה דבורה לרכז את כוחו של ברק על הר תבור ולא על אחד הרכסים

תפיסת נקודות שליטה וחיפוי להגנת הכוחות העוברים לא הייתה אלתור רגעי אלא תורת קרב ממוסדת של הכנענים

10,000 לוחמים חמושים בחרבות התכנסו בהר תבור ובבוא הפקודה הסתערו על הכנענים - לא לפני שהתרחשה מהומה במחנה סיסרא: "וַיִּזְדֹּבֶן בְּרַק מֵהַר תְּבוּר, וַעֲשָׂתָה אֲלָפִים אִישׁ אַחֲרָיו. וַיְהִי ה' אֶת־סִיסְרָא וְאֶת־כָּל־הַרְכָּב וְאֶת־כָּל־הַמַּחֲנֶה לְפָנֵי־חֶרֶב לְפָנֵי בְּרַק" (שופטים ד, יד-טו). לעומת זאת דבורה שרה על גייסות בלתי חמושים של 40 אלף איש: "מִגֵּן אִם־יִדְרָא וְרִמָּח בְּאַרְבָּעִים אֶלְף בְּיִשְׂרָאֵל" (שופטים ה, ח). כלומר, דבורה מדברת על חיל נוסף שאינו כולל את אנשי ברק ושמנה לפחות 30 אלף איש, כנראה משבטי בנימין, אפרים, יששכר וחלק משבט מנשה שלא השתתפו בלחימה עצמה, אם כי ייתכן שזינבו באויב הנסוג.

נשאלות אפוא השאלות הבאות: מה היה פועלם של אותם עשרות אלפים בלתי חמושים - "הַמִּתְנַדְּבִים בָּעָם... הַרְכָּב אֶתְנֹת צְחֹרוֹת" (שופטים ה, ט-י)? כיצד הוטלה מהומה במחנה סיסרא? והאם יש קשר בין שתי השאלות האלה?

כדי להשיב על השאלות האלה אנו נדרשים למסורות עתיקות מימי העבדות במצרים. כידוע, אחת לשנה עולה היאור (הנילוס) על גדותיו, מציף את השדות ומביא עימו טין המדשן אותם. בצד הברכה טמונה גם סכנה: הצפת יישובים. לכן היה על המצרים לשלוט במי השיטפונות: למנוע מהם לסכן שטחים מיושבים ולאפשר להם להציף שדות רחוקים כדי שייהנו מהמים ומהדשן. סביר להניח שאת העבודה השחורה של חסימת אפיקים, חפירת ערוצים חדשים והטיית המים עשו עבדים, ובהם העבדים העברים. במילים אחרות, בני ישראל היו מודעים לטכנולוגיה של שליטה בזרימת מים, ואפילו מים שזרמו בעוצמה חזקה. הטכנולוגיה הזאת אינה מסובכת, אולם אינה מוכרת מחוץ לגבולות מצרים ויכולה להיות יתרון טקטי בנסיבות מסוימות. אני משער שתוכניתה של דבורה הנביאה הייתה מבוססת על ניצול של אותה טכנולוגיה "סודית". השלב הראשון של תוכניתה היה ליצור מצג של מרד עממי שניתן לדכאו לכאורה בקלות יחסית. כוח ישראלי גדול תחת פיקודו של ברק בן אבינועם התרכז בהר תבור - אתר שמצד אחד איים על אחת מדרכי הסחר של הכנענים המובילה ממגידו

מזרחה וגם על שדות הכנענים שבעמק יזרעאל ובעמק בית-שאן, ומצד אחר ניתן היה לבודדו מסביבתו. במילים אחרות: הכנענים חייבים היו לדכא את המרד כדי שלא תיפגע כלכלתם וכדי שלא לתת תמריץ לשבטים ישראלים נוספים להתקומם נגדם.

לכאורה יכלו הכנענים שתחת פיקודו של סיסרא לחסל את המרד בעודו באיבו באמצעות ריכוז כוח צבאי המבוסס על מרכבות ועל פרשים כדי שישיר למרגלות ההר וינתק את אותו מסביבתו. ניתוק כזה היה

משנשברה ההסתערות, יכלו הישראלים לצאת למתקפת נגד, להכות בכוחותיו של סיסרא ולצאת למרדף בשעות החשיכה בעת שהמרכבות לא יכלו להביא שום תועלת

מונע מהמורדים לברוח ולהתמקם במקום אחר וגם היה מונע הגעת תגבורות מיישובים ישראלים. במקביל צריך היה כוח רגלי לעלות להר ולהשמיד את המורדים בקרב פנים אל פנים.

הזמן שבחרה דבורה למרד הוא האביב - עונה יבשה שבה יכולות מרכבות לנוע בקלות. בעונה הזאת מתחילות שיירות הסחר במסעותיהן ממצרים למסופוטמיה ובחזרה לאחר החורף, ותבואת השדות שבעמקים עומדת לפני הבשלתה. מרד בעונה הזאת עלול אפוא להביא לחסימת השיירות ולשוד של היבולים בשדות או להעלתם באש. אלה שני צעדים שעלולים היו לגרום נזקים כבדים לכלכלה הכנענית. באביב ישנה גם זרימת מים עזה בנחלים. הכנותיו של ברק והתמקמותו בהר אינם נשמרים בסוד. אדרבא: "וַיִּגְדֹּדוּ לְסִיסְרָא כִּי עָלָה בְּרַק בֶּן־אֲבִינוֹעַם הַר־תְּבוּר" (שופטים ד, יב).

השלב השני בתוכנית של דבורה הוא התגובה הצפויה של הכנענים למרד. כוח כנעני גדול הגיע לאתר הסמוך להר תבור, כנראה על גדות נחל קישון שהוא בעל אפיק רדוד, והקים שם מחנה²⁰ לקראת דיכוי המרד. האתר שנבחר יכול היה לספק מים טריים לרבבות החיילים הכנענים ולא לפי הסוסים שעימם. כמו כן זהו שטח מישורי שיכול היה לשמש שטח כינוס למרכבות. משם הן יכלו לצאת לסיורים בדרכים שמקיפות את התבור ולאבטחת שיירות הסחר. יש להניח שסיסרא הורה לבצר את המחנה כיאות מחשש להתקפת המורדים. השלב השלישי והחשוב היה חסימתו של ערוץ הקישון במורד הנחל. במלאכה הזאת השתתפו עשרות אלפים משבטי ישראל: פשוטי עם, איכרים ואף משכילים שאינם מיומנים בעבודת כפיים: "בְּהַתְנַדֵּב עִם, בְּרַכְו, ה'... אַחֲרָיִךְ בְּנִימִין, בְּעַמְמִיךְ; מִנִּי מְכִיר יִרְדֹּד מְחַקְקִים וּמִזְבֹּלָן, מְשֻׁכִּים בְּשֵׁבֶט סִפְר" (שופטים ה, ב; יד).

עשרות אלפי הפועלים כונסו במהירות (רכובים על אתונות?) בלילה לאתר המצוי כק"מ או שניים במורד הנחל וחסמו אותו באמצעות שימוש בטכנולוגיה המצרית שהייתה מוכרת להם. לפי מקורות שונים, הספקו של חייל רומי בעבודות עפר היה כמטר מעוקב ביום. ניתן להניח שגם הספקם של המורדים הישראלים היה דומה - בהתחשב בעובדה שהייתה להם מוטוויזיה גדולה להשתחרר מהדיכוי הכנעני ושמדובר היה במאמץ חד-פעמי. במילים אחרות, בלילה אחד הם יכלו להקים סוללה בנפח של 30-40 אלף מטר מעוקב.²¹ סביר להניח שכאשר הישראלים עסקו בבניית הסוללה, ירדו חלק מאנשיו של ברק מההר ופצחו בשירה, בקללות או בטקסים קולניים אחרים כדי למנוע מהכנענים לשמוע את קולות החפירה.

הסוללה שהוקמה חסמה את מי הנחל. אלה עלו והציפו בהדרגה את כל המישור. אדמת עמק יזרעאל היא כבדה והייתה עדיין ספוגה מים מהחורף. לכן המים שהציפו אותה מנחל הקישון החסום לא חילחלו לתוכה אלא הפכו את המישור לביצה טובענית. כאשר הבחינו הכנענים שהשטח הוצף, הם ניסו לרתום את הסוסים במהירות למרכבות ולחלץ אותן מהבוץ. במקביל ניסו חיילי החי"ר הכנענים

להיערך לקרב: הם לבשו את בגדי השריון שלהם ואחזו בכלי נשקם בעודם מבוססים בבובץ. המהומה הייתה בוודאי רבה. בשלב מסוים נפתחו שערי המחנה כדי לאפשר את תנועת המרכבות והחיילים החוצה. זה היה הרגע שכוחותיו של ברק, שהמתינו במארב, חיכו לו. השלב הרביעי היה שלב ההכרעה. כוחותיו של סיסרא התרכזו בשערי המחנה, עדיין לא היו מאורגנים למערכה: "וַיִּהְיֶה ה' אֶת־סִיֶּסְרָא וְאֶת־כָּל־הַרְכָּב וְאֶת־כָּל־הַמַּחֲנֶה" (שופטים ד, יד). באותו הרגע הסתערו לוחמיו של ברק על מחנה סיסרא, חדרו מבעד לשערים הפתוחים ופגעו באויביהם. בקרב פנים אל פנים שהתרחש על אדמה בוצית היה יתרון גדול ללוחם הישראלי הקל על הלוחם הכנעני הכבד. סביר להניח שלאחר זמן הבינו הכנענים

בקרב פנים אל פנים שהתרחש על אדמה בוצית היה יתרון גדול ללוחם הישראלי הקל על הלוחם הכנעני הכבד

שהם סופגים אבדות כבדות ומובסים והחלו לסגת מערבה,²² לכיוון עריהם: חרושת-הגויים, מגידו ותענך שבמורד הנחל, אולם אז הם נתקלו בכוח האיכרים, שאומנם היה מצויד רק באתים ובמעדרים, אולם אלה הספיקו כדי להתגבר על מי שכוחו תש במנוסה באדמה הבוצית. חייליו של ברק, שלא היו מודעים לעבודת החפירה שנעשתה הרחק מהם, יכלו להסביר את הפיכת הקרקע לבוצית בשבר ענן מקומי שהיכה רק בכנענים והקנה יתרון לישראלים ולייחס את התופעה הפלאית לכוח עליון - כפי שדבורה מנסחת בשירתה הנמלצת: "הכֹּכְבִים מִמְסְלוֹתֵם נִלְחְמוּ עִם סִיֶּסְרָא. נָחַל קִישׁוֹן

גָּרְפָם, נָחַל קְדוּמִים, נָחַל קִישׁוֹן" (שופטים ה, כ-כא).

סיכום

מלחמת דבורה-סיסרא, שהייתה אחת המערכות המכריעות בהשתלטות בני ישראל על ארץ ישראל, היא מופת למערכה שבה מומשו עקרונות המלחמה שתקפים מאז החלו בני האדם להילחם ועד היום.²³
מטרה: עליה להיות ברורה, מובנת וניתנת להשגה.
התקפה: יש לערוך אותה בשעה המתאימה ובמקום המתאים.
ריכוז הכוח: הפעלת כל האמצעים בזמן ובמקום המכריעים.
החיסכון בכוח: על המצביא לעשות את השימוש הטוב ביותר באמצעים העומדים לרשותו.

תמרון: יש להניע את הכוחות כך ששיגו את היתרון המרבי.

פשטות: במיוחד בתכנון.

הפתעה: יש לפגוע באויב בזמן ובמקום הכי פחות צפויים.²⁴

גמישות: גיבוש מהיר של משימות בהתאם לניסיונות המשתנות.

ביטחון מידע: יש לשמור עליו בקפדנות כדי שאפשר יהיה ליישם באין מפריע את העקרונות האחרים.

הניצחון שנחלו דבורה וכוחותיה היה מוחלט. היא השיגה הכרעה ברורה לשנים רבות: "וַיִּתְּלַךְ יָד בְּיַד יִשְׂרָאֵל הַלֹּךְ וְקָשָׁה עַל יָבִין מֶלֶךְ־כְּנָעַן, עַד אֲשֶׁר הִכְרִיתוּ אֶת יָבִין מֶלֶךְ־כְּנָעַן" (שופטים ד, כד).

הערות

1. במאמר הזה אינני נכנס לסוגיות שונות כמו תארוך הקרב וקביעת מקומם המדויק של האתרים השונים המוזכרים בפרשה, אלא אני מתמקד במהלכים האסטרטגיים-צבאיים. מפות של אזור המערכה ניתן למצוא במאמרו של שחר שפירא ("מקומה של מלחמת דבורה ומהלכיה", **מערכות** 292-293, מרס-אפריל 1984) ובמאמרו של אלחנן אורן ("מלחמת דבורה וברק", **מערכות** 224, אוגוסט 1972, עמ' 35-44, ו"מלחמת דבורה וברק: עיונים ברקע למלחמה", **מערכות** 225, ספטמבר, 1972, עמ' 45-52). כמו כן אי אפשר להתעלם מקביעתו הנחרצת של אולברייט שלפיה תארוך המלחמה הוא בסביבות 1125 לפני הספירה: ויליאם פ' אולברייט, **הארכיאולוגיה של ארץ ישראל**, תרגום: אהרון אמיר, דעת, תל-אביב, תשי"א (1951), עמ' 109, 209-210 אהרונ סבור ששתי הגרסאות משלימות זו את זו ושהבדלים ביניהן נובעים מכך שגרסה אחת היא פרזה ואילו הגרסה האחרת היא שיר. וכך הוא כותב: "המשורר נוקט לציונים פוטיים שלא פעם קשה לרדת לסוף
- 2.

3. יוספוס פלוסוס, **קדמוניות היהודים**, תרגום: אלכסנדר שור, ראובן מס, ירושלים, תשי"ו (1946), ספר חמישי, עמ' 32-34. קיים כותר נוסף לספר בתרגומו של פרופ' אברהם שליט בהוצאת מוסד ביאליק, 1985.
4. ישנם חוקרים (אדוארד מהלר, למשל) שטוענים כי במהלך מתקפתו של ברק חל סוס אחר - ליקוי חמה שהאפיל את השמים וגרם למהומה בקרב צבא סיסרא, אולם לא בקרב המורדים.
5. סופת גשמים חזקה ופתאומית (שבר ענן) היא תופעה אופיינית לימי הסתיו בישראל, אך לא מאוד נפוצה: היא מתרחשת אחת לכמה שנים.
6. חיים הרצוג ומרדכי גיחון, **מלחמות התנ"ך**, עידינים, ירושלים, 1981, עמ' 48-53.
7. שם, עמ' 53.
8. אהרונ, **מלחמת מי מרום**, עמ' 101-103.
9. שחר שפירא, **שם**.
10. את הבקעה תוחמת מדרום גבעת המורה, ומצפון תוחם אותה הרכס של הר גיבת. הן גבעת המורה והן הרי גבעת הם בלתי עביירים לתנועת מרכבות.
11. על אופן הפעלת הקשת מתוך המרכבה ראו: יגאל ידין, "הלחימה בארץ ישראל ובשכנותיה באלף השני לפסה"נ", בתוך: יעקב ליוור (עורך), **היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא**, מערכות, תל-אביב, 1965, עמ' 318-319. על תורת הלחימה במרכבות ראו: **שם**, עמ' 321-325.
12. אלחנן אורן, **מערכות** 224 **מערכות** 225.
13. **שם**, חלק א', עמ' 43.
14. אדם זרטל, **סודו של סיסרא: מסע בעקבות גייו הים ושירת דבורה**, דביר, אור-יהודה, 2010, עמ' 271-274.
15. לפי השערתו של זרטל, מחשש לשחיקת המרכבות היו מפרקים אותן לפני היציאה לקרב. מעבירים אותן מפורקות על הסוסים ומרכיבים אותן מחדש בשטח ההיערכות לקרב.
16. **שם**, עמ' 282-287.
17. נוסף על מגידו ועל תענך ניתן להזכיר ערים כנעניות נוספות כמו חצור, יוקנעם, בית-שאן דורו ששלטו או הגנו על נקודות מפתח שחולשות על מעבירים. נראה ששלטונות הערים האלה גבו אגרות מהשירות העוברות ובתמורה העניקו להן הגנה חיונית.
18. ראו, למשל, כיצד פעלו הרומאים נגד המורדים שהתבצרו במצדה (73 לספירה), שהייתה אף היא מעוז שמבודד מסביבתו. הם הטילו מצור מלא על מצדה באמצעות חומה שבנו מסביב לה - אין יוצא ואין בא.
19. אין זה סביר שיעל כבר ידעה מה היו תוצאות הקרב שהסתיים זמן קצר לפני הגעתו של סיסרא ועל מי כדאי לה לשלך את הבה.
20. אם השערתו של זרטל בנוגע לפירוק המרכבות ולהרכבתן היא נכונה (ראו הערה 15) הרי שהמחנה אמור היה להיות גם האתר שבו הן מורכבות. האם בשעת ההתקפה של המורדים הישראלים לא כל המרכבות היו מוכנות? אם כך הדבר, סביר להניח שהדבר הגדיל את התסכול של צוותי המרכבות ואת המהומה במקום.
21. לקבלת מושג על ממדי העבודה: סוללת עפר באורך של 2 ק"מ, ברוחב של 5 מטרים ובגובה של 2 מטרים היא בנפח של כ-20 אלף מטר מעוקב.
22. סיסרא, שכנראה הבין שהאויב מתמנן את כוחותיו לסגת מערבה, נס מורחה לאילון בצננים.
23. ראו, למשל: דיודור זוק ורובין הייאם, **קיצור תולדות המלחמות**, תרגום: אריה חשביה, מערכות, תל-אביב, 1981, עמ' 22-23.
24. ולכן יש להסיף שימוש באלמנטים או בכלי נשק לא דוועים או לא צפויים כמו נשק הפילים שהפעיל חניבעל נגד הרומאים, הופעת כלי הירי החמים (תותחים ורובים) בימי הביניים או הטלת פצצות האטום בשלהי מלחמת העולם השנייה.